

Új kor. Új gép, új nép?⁷⁴

Suba Ferenc az 1990-es évek elején még írógéppel gépelte a belsőégésű motorokkal foglalkozó gépének kéziratát – és nem jutott tovább: nincs számítógépe, nem tanulta meg a számítógépet használni. Pedig az űrkorszakot vidéki környezetben, nyárádmenti terepemen is lassan felváltotta a digitális gépek korszaka. A Suba Ferencnek és a fiatalabb, középnemzedékhez tartozó generációknak is ugyanaz lehetett a kérdése, amikor először találkoztak az új csodával, a számítógéppel: *nézem, mejen, hát hogy az Istenbe mejen... nem tudtam elképzelni, hogy mi dohog benne, s az viszi, hogy avval mejen, hát mi van benne?* Persze, nem volt ezesetben szó dohogásról, pöfögésről, olajnyomokról és motorfüstről, de ettől volt csak még titokzatosabb: rákapcsolják az áramra, működés közben hangja sincs, van hardja és softja, és világ, kattog, beszél és zenél, mutatja, összekapcsolja az egész világot!

2007-2011 között végeztem olyan terepkutatás Csikfalva községben, a Nyárádméntén, ahol többek között a számítógép, internethasználat vidéki elterjedésének egy viszonylag korai szakaszában ennek a gépnek a jelenlétét, társadalmi fogadtatását, és így utólag azt is merem mondani, hogy ennek a gépnek és az ezt használó emberek kapcsolatának az organikus/organizált voltát vizsgáltam. Amit mondani tudok, az az akkori helyzet rövid bemutatása, néhány, akkoriban engem foglalkoztató kérdésre adott válaszok sorolása, meg néhány, akkor érvényesnek gondolt konklúzió taglalása. Helyzetkép a nulladik óra után: abból az időből, amikor a Nyárádméntén a digitális korszak elején jártak.

Hozzáférés

A vidéket, a vidéken élő társadalmat nemcsak a későmodern korban jellemezte a megkésetttség: az a jelenség, hogy a technikai újítások, új elképzelések és szerkezetek késve, több szakaszban érnek ide és hatnak az itteni életre. A vidéki, természetközeli és a változatos gazdasági erőforrásoktól távoli társadalom az új eszközök megismerését és megszerzését, ezek kezelésének elsajátítását, valamint az életvezetési stratégiákba való beépítését, és ezzel saját, egzisztenciális körülményeinek javítását a centrumokhoz viszonyítva mindig késve végzi el. A vidék az infokommunikációs technológia használata szempontjából nyilvánvalóan modell- és normaátvevő, adaptáló.

⁷⁴ Ez a fejezet egy eddig meg nem jelent nagyobb tanulmány része. A kutatásban a Sapientia EMTE marosvásárhelyi Kommunikáció és közkapcsolatok szak terepmunkát végző diákjai vettek részt, eseteket bemutató írásaikban olvashatóak a kutatott alanyoktól származó vélemények. Külön nem jelzem a vélemények idézése során az alanyokat, az adatok megtalálhatóak a kutatási dokumentációban. Ezúttal is köszönöm a diákoknak a kutatásban való részvételét, munkájukat.

A vizsgálat során felkeresett települések mindegyikében már a kutatás időszakában multimédiás dokumentumokat tölthettek le a világhálóról, készíthettek és tölthettek fel a világhálóra, interaktívan kapcsolódhattak egymáshoz, más felhasználókhoz.

Kik azok, akik hajlandóak és képesek erre ezekben a közösségekben? Kik kezdtek el, és hova jutottak, milyen differenciálódás tapasztalható a sokasodó számítógép- és internethasználók között?

Az új média világának vidéki polgárai között a hozzáférés milyen különbségei tapasztalhatóak, és hogyan lehet értelmezni ezeket a különbségeket?

A hozzáférés kérdésének értelmezéséhez Szekfű András szempontjait követtem (Szekfű 2007: 22–24), aki Jan van Dijknek a digitális technológiákhoz való hozzáférés belső tagolódását bemutató modelljét fejleszti tovább, általában a digitális és a digitális előtti kommunikációs technológiákhoz való hozzáférés kérdését állítja középpontba. Négy szempontot különböztet meg: a motivációs, materiális vagy fizikai, a készségi és a használati hozzáférést.

A *motivációs hozzáférés* azt jelenti, hogy az embereknek vagy csoportoknak van-e belső késztetésük a horizontjukon feltűnő, kisebb-nagyobb áldozatok árán, de már elérhető, illetve saját használatra beszerezhető kommunikációs eszközök megszerzésére és működtetésére. A motivációs megoszlás sosem egyenlő. Hogy egy, az ötvenes évekből származó példával illusztráljam ezt: ekkor vezették be a községhez tartozó falvakba a telefonhírmondó és rádió „hibridjét”, a vezetékes rádiót vagy ahogy ezt, a román elnevezést használva a helyiek emlegették: a „difuzort”. Ezen a hangszóróval ellátott dobozon csak ki- és bekapcsoló, meg hangosító alkatrész volt, hangolni (a központból közvetített adáson kívül más rádióállomást fogni) nem lehetett. Az adás a nyárádszeredai stúdióból érkezett, a saját híreken kívül a kiválasztott rádióállomások (általában Bukarest meg Marosvásárhely) román meg magyar nyelvű műsorait továbbította. A helyiek választhattak: a legtöbben, akiknek nem volt saját, akkumulátoros (telepes) rádiója, minimális díj ellenében beköthetette a „difuzort”, sőt, kérhette, hogy több készüléket is szereljenek fel számára. Egy adatközlő említette, hogy többnek az istállóban is volt „difuzorja”, sok időt töltöttek ugyanis ott a téli időszakban ott. Ez mutatja a motivációt: az eszköz ekkor, az ezeken az esteken az istállóban gyülekező, „politizáló” férfitársaság tájékoztatását is szolgáltatta. A gazdaságban kialakult sajátos térhasználat, az ezzel kapcsolatos igény sajátos hozzáférési módot hívott életre.

A *materiális vagy fizikai hozzáférés* feltételei: a gép megvásárlásán túl a szükséges hatósági engedélyek, díjak („taxák”) kifizetése, meg persze a csatlakozási vagy vételi lehetőségek kialakulása. A műsorszórás beindulása után Erdély belső részein, így Marosvásárhely környékén sem lehetett fogni a magyar televízió műsorait, emiatt egy tájékoztató, de bizonyos szempontokból kulturális határ alakult ki azok között a magyar identitású csoportok között, akik hozzáfértek és akik nem: akiket „elért”, és akiket „nem ért el” a magyar nyelvű, magyar állami televíziózás.

A legkomplexebb a *készségi hozzáférés* kérdése: minél bonyolultabb a gép és minél sokfélebb a közvetített tartalom, annál összetettebb feladat a használat/kom-

munikáció. Szükség van *operacionalizációs készségekre*, vagyis arra, hogy a készüléket üzembe tudják helyezni, valamint rendeltetésszerűen és a felhasználó(k) céljai szerint tudják működtetni. Ma már hihetetlenül hangzik, hogy két generációnyi idővel ezelőtt, az ötvenes években a falusi lakosság, különösen az idősebbek között voltak olyanok, akik nemcsak hogy nem használták a telefont, de féltek felvenni és beszélni!⁷⁵ Az azonban jelenben is tapasztalható, hogy vannak, akik a sokcsatornás tévé-készülékek csatornáinak beállítására, vagy a távirányító rendeltetésszerű használatára (például a színárnyalatok beállítására) sem képesek.

A készségi hozzáférés másik esete: az *információkhoz való hozzáférés*, vagyis az információk kikeresése, kiválasztása, és ezen túl, ami fontosabb, az információk feldolgozásának és alkalmazásainak a készsége. Ez elválaszthatatlan, véleményem szerint, a harmadik esettől, a *stratégiai hozzáférés* kérdésétől. Attól, amiért létrehozák a gépeket megálmodóik és tudós tervezőik: vagyis „az emberiség java”, kevésbé patetikusan fogalmazva a felhasználó társadalmi-gazdasági helyzetének javítása.

Igen egyszerűnek tűnik, ugyanakkor igen komplex választ követel az a kérdés, hogy: ment-e például a telefon, a televízió, a számítógép és internet által a ez a vidéki világ elébb?

Lefordítva: kik azok az egyének, társadalmi rétegek, akik a saját társadalmi helyzetük javítására tudják használni az – elvben – erre tervezett, létrehozott gépeket? És kik azok, akik megszerzik például a számítógépeket, és ezzel bekerülnek a tulajdonosok sorába, de nincs elképzelésük, innovációs és kísérletező hajlamuk, tanulásra késztetésük, és nem lesznek olyan felhasználók, akik önmagukat fejlesztve, programokat megismerve, nyelveket tanulva teszem azt távmunka végzésére is alkalmasakká válnak?

Az információk kiválasztása, feldolgozása, felhasználása, a megértés mindig kulturális kérdés is. Az előző fejezetekből is kiderülhetett, hogy a gépek társadalmi beágyazottsága igen különböző lehet, az eltérő használatok, az eltérő stratégiák társadalmi csoportképző erővel bírnak. Ha a hozzáférésnek ezeket a kérdéseit vizsgáljuk, akkor a társadalmi tagolódására vonatkozó megállapításokhoz jutunk. Végző soron a hozzáférési forma, a *használati hozzáférés* mutatja a vizsgálódó számára a legnyilvánvalóbban (hozzáférhetően, egyértelműen, ami azt jelenti, hogy kvantifikálhatóan) a géphasználók közötti különbségeket: vagyis a számba vehető és táblázatba foglalható idő (nappal és éjszaka), amennyit a gép működtetésével, és különböző fajta működtetésével tölt el a felhasználó, az alkalmazások sokfélesége, változatossága, az egyéni feladatok megfogalmazása nyomán a feladatmegoldások célszerűsége, eredményessége. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy mennyire csak egy szabadidős, élményszerző tevékenység az internetezés, vagy mennyire napi pénzkereső, tanulási- és önfejlesztő gyakorlat.

---

75 Saját, 1908-ban született nagynéném volt az egyik, számomra akkor megdöbbenő, furcsa példa erre.

Szakértő

Mielőtt továbblépnék, néhány mondatban magyaráznom kell az eddig is használt, de ki nem fejtett fogalmat: mit is jelent a vizsgált környezetben, a vidéki településen a nulladik óra utáni időszakban az, hogy valaki „szakértő”?

Ebben a környezetben, a 20. század első felében jelent meg, vált – ha nem is mindennapi és mindenki számára létező, de közvetlenül tapasztalhatóvá – egy gépfajta, a mezőgazdasági erőgép, a traktor, meg a hozzá tartozó munkagépek. Akkoriban azt a valakit, aki a traktort gondozta, nem szakértőnek, hanem ebben a környezetben az eddig ismert kovács mesterséget folytató mesterembertől külön kezelve, mint az *egyetlen*, a gépekhez értő szakértőt jelző fogalommal *gépésznek* nevezték. Sajátos vonása volt az őt a földművelő-állattenyésztő falusiaktól megkülönböztető speciális tudása, iskolázottsága, a jelentős, általában pénzben kapott jövedelme, meg a városi ruházata („nadrágos ember”). A géptulajdonosok esetenként gépészek is voltak – de például a nagybirtokok, szövetkezetek gépeinek kezelői fizetett alkalmazottak.

A hatvanas évektől az iparosítással együtt járó szakoktatás kialakulása nyomán vidéken is megsokasodtak a diplomás szakemberek: nehéz- és könnyűipari szakmák művelői, akik már iskolázottak voltak, speciális tudással is annyira mennyire rendelkeztek, és ami a legfontosabb: helyben maradtak, vagyis olyan rokonokká, szomszédokká, barátokká, egy-falusiakká váltak, akiket könnyen meg lehetett szólítani, amikor a falusi otthonokba bekerülő egyre több gép (elektromos háztartási gépek, gazdálkodásban vagy a gyakori építkezésekben, házjavításoknál használt gépek, vagy a megjelenő járművek, például személygépkocsi) közül valamelyik meghibásodott. Akkor is, és ma is a vidék hátrányos helyzetben volt, hiányos vagy nem létező volt a gépek szervizelése. Kényszerhelyzet volt tehát az, hogy a gépek javítását lehetőség szerint helyben, helyieknek – hozzáértőnek tartott, feltehetően megfelelő szakismerettel és tapasztalhatóan alkalmas szerszámokkal rendelkező helyieknek – kellett elvégezniük, vagy legalábbis megkísérelniük.

Ma is kényszerhelyzetről van szó: a meghibásodástól a szervizt biztosítók megérkezéséig, vagy a hibás gép beszállításáig, tekintve a fizikai és kapcsolati távolságokat, sok hasznos idő eltelhet. A hard és szoft ismeretekkel rendelkező családtagokhoz, helyiekhez kell tehát fordulni, ha elromlik a számítógép, ha „nem megy a net”. A szakértő ebben az esetben lehet diplomás szakember, de lehet a helyi köztudatban ismert és elismert, mert a felmerülő hibákat azonnal (vagyis ahogy szólnak neki, azonnal megjelenik és ha nem is javít, legalább megmondja a diagnózist) kezelő autodidakta is. Ez jellegzetesen nem egy szerződésen alapuló, személytelen, szervezeti, hanem a kapcsolati tőkét használó személyes, organikusként is felfogható viszony, és a reciprocitási kapcsolatháló ismeretében magyarázható. Aki „kicsit is többet tud” mint az, aki a segítséget az elromlott gép gazdájaként, károsultként, segítségre szorulóként elvárja, az köteles segíteni. A rokonságon belül világos ez a kölcsönösség, de ez működik tágabb a környezetben, a falusi közösségekben is. Amikor

megveszik a számítógépet, akkor eleve a helyi „szakértő” tanácsai szerint választanak, rá bízják a beindítást, és ha gond van, tőle kérnek tanácsot.

A kutatás végeztével úgy láttam, hogy minél inkább elterjed vidéki környezetben a számítógép és internethasználat, a sok tudáselemet, összetett szakértelmet igénylő hard- és soft-működtetés, a tanulás és fejlesztés, a szervizelés és javítás a létező társadalmi kapcsolatrendszerekre települ rá – kénytelen rátelepülni. Az értékesítő és szerviz szerződéseket kötő cégek emberei valószínűleg nem örülnek annak, hogy „ezek a falusiak megint belepiszkáltak a gépbe”, de a falusi (de nemcsak) felhasználó szempontjából logikus, hogy egy távoli, kevésbé kiismerhető/kiszámítható és pénzbe kerülő szolgáltató helyett egy közeli, a reciprocitási hálózatába benne levő, kezelhető, azaz érthető, azaz megbízható „szakértő”-höz forduljon. De a tanulás szempontjából is ugyanez a helyzet: a standard, oktatási szerkezetekben elsajátított tudás helyett ebben a szorosabb egymásrataltsággal jellemezhető falusi környezetben inkább a „barátok, ismerősök, kollégák” magyarázatait, tudásátadását preferálják. Lehet ezt a könyvben eddig olvasottakból kiindulva az organikus környezetben cselekvés preferálásának, a regresszió kerülésének is nevezni.

Áttekintve őket kiderül, hogy a motivációs hozzáférés a családok tagjai között távolról sem egyforma. Az anya, vagy az apa, vagy a szülők nem használják az eleve családi, közös tulajdonként megszerzett gépet, lehetőségeket. Magyarázatot szolgáltathat erre a családi viszonyrendszer is: a használathoz olyan kezdő-tudás kell (gépírás, nyelvtudás, alapvető informatikai ismeretek), amelyekkel az idősebbek nem rendelkeznek, és úgy gondolják (és ebben ragadható meg a motivációs különbség), hogy már késő elsajátítani – a fiatalok pedig nem segítik, nem bátorítják őket:

megemlítettek egy esetet, amikor a lány elfelejtett kilépni a Messengerből. Valaki írt neki, miközben az édesanyja bement a szobába. Szólt a bent levő fiának, hogy írt valaki, mire ő azt válaszolta, hogy írjál vissza. Mondta, hogy magyarázza el, hogy miként kell, de ő azt válaszolta, hogy ó hagyjál békén, úgyse értesz hozzá.

A készségi hozzáférés teremti meg az igazi, hosszabb távon ható különbségeket a családon belül, de a közösségeken belül is. Az operacionális készség, vagyis a kommunikációs eszköz működésbe hozásának, tartós és a felhasználó számára célirányos (ami esetenként azt jelentheti, hogy nem több, mint mailezés, bizonyos zeneszámok meghallgatása a YouTube-on, bizonyos honlapok elérése, filmnézés) működtetésének a készsége könnyen elsajátítható. Példa erre az a roma asszony, aki nem tud írni-olvasni, és senki nem tanította neki a számítógép használatát, de *képileg jegyzi meg, hogy melyik kattintással tud például a gép zenélni.*

Az autodidakta tanulásra, majd „szakértővé” válásra példa az egyik család nagyobbik lánya. A családról készült esetbemutató szerint az 1998-ban született, és a vizsgálat idején 4. osztályt végzett lány használja a legtöbbet a számítógépet és az internetet. Első benyomásom az volt, hogy gyerekként nagyon jól ért a számítógép használatához. Mivel a családban ő használja a legtöbbet a gépet és neki van a leg-

több tapasztalata, úgy is tartja, hogy ő a „család informatikusa”, bármi történik a géppel, amit a többiek nem értenek, ő „meg tudja oldani”. Rákérdezésre kiderült, hogy ő is csak véletlenszerűen használja a gépet. Legelőször a barátnőinél látott számítógépet, náluk használta először. Ők tanították meg, hogyan kell bekapcsolni, elindítani a telepített játékokat a gépen. Később, mikor a családban is lett számítógép, *nyomtam a gombokat és megtanultam, hogy ha megnyomom az egyik gombot, akkor az mit jelent. Az internetet is egyedül tanultam meg.* A beszélgetés során az is kiderült, hogy egyáltalán nem olvassa, nem érti a képernyőn megjelenő parancsokat, felhívásokat, mivel angolul vannak, tehát vizuálisan memorizálja, hogy az egyes ablak ami megjelenik hogyan néz ki, és az mit jelent.

Az idézett eset példa volt arra is, hogy könnyen megtörténik az információs készségi hozzáférés is: egyes eszközök megkeresése, kiválasztása, a (z esetleg valóban minimális) célok elérése érdekében való alkalmazásuk. Szoros összefüggés van aközött, hogy milyen igény van az információra: ha van kíváncsiság és felfedezőkédv, különösen ha az a családban közös, igen hamar eredményeket hoz:

Az internetet azt az egész család saját erőből tanulta meg. Ahogy bevezették, naponta kattintgattak és próbálgatták. Végül is szerintük egyszerű volt az interneten kutakodni, mivel magyarul el lehetett igazodni bizonyos oldalak között. Persze egy ideig az anya és az apa tanította a gyerekeket, hogy igazodjanak el az internetezés terén, de mára már megfordult a kocka és a gyerekek tanítják a szülőket.

De egyénileg is lehet érvényesülni. Egy fiú

egyedül telepíti fel a programokat, letölt szükséges adatokat az internetről, tanulmányozza és érdeklődéssel követi a modern technika változásait. Ő segít a szüleinek számítógépet vírusztalanítani, programokat frissíteni, azonkívül saját és barátai részére filmletöltés és zeneletöltés mellett CD-k írásával is foglalkozik. Volt olyan helyzet, hogy kódokat tört fel, mert nem tudtak egyik pontról a másikra jutni, de sikerült már ez is.

A stratégiai készségi hozzáférés már kevésbé elterjedt, de erre is akad példa. Az egyik család állatorvos férje és asszisztens felesége nem végezhetné napi munkáját számítógép és internet nélkül. Egy másik családban a felnőttek ECDL vizsgát tettek és a számítógépest tudásuk gyarapodásában látják a garanciát arra, hogy munkahelyükön rájuk ezután is szükség lesz. Egy fiatalember üzleti ügyeit, bankátutalásait is interneten intézi, egy lány könyvelési munkájához használja az internetet.

A használati hozzáférés szempontjából nagy a változatosság, széles a mezőny. Ezt tartom vidéki jellemzőnek: a vizsgált családok mintegy felében egy vagy több családtag munkavégzésre is használja a számítógépet és internetet. Városi környezetben, városi családoknál ez az arány sokkal magasabb. Nem beszélve arról, hogy igazi specialisták (informatikusok, telekommunikációs szakemberek, tartalomfej-

lesztők, média-szakemberek) ezekben a közösségekben nem élnek. A vidék inkább felhasználó: az olcsó és gyors kapcsolattartás, az élményfogyasztás szintén olcsó és igen széles, egyre bővülő köre tarthat igényt a vidéki felhasználók érdeklődésére. A családokban fontos a kapcsolattartás, és igen kevés kivétellel (idős családokról van szó) a szórakozás: számítógépes játékok játszása, filmek, zeneszámok letöltése, nézése és hallgatása. Minden olyan családban, ahol diákok és egyetemisták vannak, használják az új média nyújtotta tanulási lehetőségeket. Viszont egyetlen olyan család sincs, amelynek tagjai programozással, honlapkészítéssel, tartalomelőállításal (például honlap-működtetéssel, blogírással) foglalkoznának.

Konfirmálás

Ebben a vidéki környezetben, ezekben a családokban, és ezt alapvető jellemzőnek és a városi környezetben kitalált és itt építkező digitális létől elválasztó lényeges különbségnek látom azt, hogy kevésbé informálás, inkább konfirmálás történik.

James W. Carey fontos, lényegmutató fogalom pára a informálás–konfirmálás.

A *kommunikáció kulturális megközelítése* című tanulmányában a kommunikáció két szemléletéről beszél, ezek: a transzmissziós és a rituális. Az ismertebb, elterjedtebb az első: „az elképzelés lényege: jelek és üzenetek távolba továbbítása, melynek célja az irányítás” (Carey 2003: 253). A fáraók birodalmának kialakulása óta tudjuk, hogy nem létezik központosított hatalom kommunikáció nélkül, és hogy egészen a távíró feltalálásáig a szállítás és a kommunikáció fizikailag összekapcsolódnak. Az ekkor kezdődő forradalmi változás azonban, James W. Carey szerint, alapvetően alig változtatja meg a kommunikációról alkotott szemléletünket: a mindannyiunk számára kézenfekvő meghatározás szerint „a kommunikáció az a folyamat, amely során üzeneteket továbbítunk és terjesztünk a térben, a távolságok és az emberek kontrollálása végett” (Carey 2003: 254).

A kommunikáció rituális szemlélete talán ősi, de ma kevésbé elfogadott. A kommunikáció rítus, mégpedig olyan, amely egyszerre közösség (commonness) és közösség (community) és egyesülés (communion). „A kommunikáció rituális szemléletének mozgatórugója nem az üzenetek térben való továbbítása, hanem a társadalom időben való összefogása. Nem információközlés, hanem a közös meggyőzés reprezentációja.” (Carey 2003: 256.) A központi feladat, ami kommunikációra készíti az embert, elsősorban nem a térnek, hanem az időnek a legyőzése, megszelídítése, és így a társadalmiság, a társadalom létrehozása és fenntartása. A szent szertartások a hasonlóságot hangsúlyozzák, a testvériességet erősítik. Egy eleve létező kulturális világ (moralitás, értékrendszer, életforma, emberi kapcsolatrendszer) fenntartását, vagy egy új létrehozását/megkonstruálását, esetleg szükséges karbantartását végzik a rítusok. Nem feltétlenül a tömeges ceremóniákra kell gondolni: mint közismert, a tömegtársadalomban a mindennapi kis rítusaink (reggeli kávé, cigarettaszünet, stb.) nélkül nem lennének koherensek és egybekapcsoltak a mindennapjaink. A rítus tehát megvalósulásában, anyagságával (énekek-tánc-

cal-mesével-mítoszzal) egy szimbolikus rendet terem, tart fenn, oly módon, hogy újra és újra, az ismétlődésekkel igazolja és megújítja ezt – idegen szóval: konfirmálja. A rítus kialakítja és fenntartja a közösség idejét, és ebben az időben, időt teremtő viselkedésekben és időt elraktározó majd felmutató tárgyakban a közösséget, a társadalmat.

A két szemlélet példázására James W. Carey egy klasszikus (régii és elfogadott) példát hoz fel, az újságolvasását. Az egyik közelítés: az újságban új-ságok, azaz hírek vannak, tehát az újság transzmissziós szerepet lát el. A másik közelítés: az újságban ugyanazok a típusú hírek variálódnak, újságolvasóként lényegében semmi újat nem tudunk meg, viszont találkozunk életünk drámájával: „az olvasók az újságot olvasva folyamatosan eltérő szerepekkel és dramaturgiai gyújtópontokkal találkoznak... A modell itt nem az információszerzésről szól, bár ez is végbemegy, hanem a dramatikus szerepvállalásról, ahol az olvasó bekapcsolódhat az erők vetélkedésébe, akár egy színpadi néző. Fel kell ismerni, hogy a vallási rítushoz hasonlóan a hír kevés változást visz véghez, mégis kielégítő, kevés funkciót tölt be, mégis megrogzötten fogyasztjuk. Az újságok nem hatások vagy funkciók forrásai, ugyanakkor dramatikusan kielégítő (nem feltétlenül kellemes) módon mutatják be a világ alapjait. S éppen ebben a szerepkörben – azaz szöveggként – szemlélik az újságokat: mint a bali kakasviadal, mind egy Dickens-novella, egy Erzsébet-kori dráma vagy egy diákgyűlés, az újság a valóságnak olyan ábrázolása, amely az életnek átfogó formát, rendet és tónust kölcsönöz.” (Carey 2003: 258.)

Visszatérve saját témámhoz: a fejlesztők a vidéket a városhoz képest erőforrás- és formációhiányos, vagyis erőforrásokra és információkra éhes tér- és társadalomrészként szokták elgondolni. Holott legalább ennyire, ha nem ennél is fontosabb a vidéki, a falusi embereknek és társadalmaknak a modernségben kibontakozó identitáshiánya és identitáséhsége.

Nincs ez a kijelentés ellentmondásban azzal a tapasztalattal, azzal a reprezentált képpel, hogy éppen itt „élnek a hagyományok” és éppen itt „rendben telik az idő, mindenki és minden tudja a helyét és a helyén van”?

Nincs, ha arra gondolunk, hogy milyen gyorsan változik a vidék viszonyítási rendszerét jelentő város, hogy a globalizációból nem lehet kimaradni. A mozdulatlanság egy mobil világban nem reális alternatíva, mondja Zygmunt Baumann (Baumann 2007). Ha ebből a szemszögből vizsgáljuk, a kommunikációs eszközök (elsősorban a hagyományos média) megjelenése, tömeges elterjedése, ezek használata a lokálisan érvényes „formák, rendek és tónusok” mindmegannyi alternatíváját szállították, terjesztették, kultiválták. A fiatal generációk és ezzel együtt a(z új) világ adott esetben érthetetlen és agresszív mássága alapvető tapasztalattá válik ezekben a közösségekben is. A kommunikációs eszközök tartalmához való információs hozzáférés (megkeresés, kiválasztás, feldolgozás, alkalmazás) itt mindig is korlátozott volt, és csak egyik korlát volt az írásbeliség peremén-lét, az elterjedt funkcionális analfabétizmus (nem használja a számítógépet, vagy nem használja feladatok megoldására a számítógépet és internetet). A vizsgált időszakban, a mához képest közelemben (az EU-csatlakozás mobilitási lehetőségeinek megnyílása előtt) a vidéki

lakosságának legfőbb statisztikai-demográfiai mutatója, a városi tömegekkel szemben, hogy viszonylag immobil: ha ingázott is, általában felhagyott vele, nincsenek a tanulásból-tudásgyarapításból származó alternatív kereseti forrásai, legfeljebb ideiglenes külföldi vendégmunkát (ez legtöbbször fizikai munka) vállal, ha kiegészítő jövedelemre van szüksége.

A kommunikációs eszközökhöz való stratégiai hozzáférés kivételesnek mondható.

Az identitás-éhség: rituális egységet termelő, bizalmat erősítő alkalmak, cselekedetek iránti igény. A számítógép megjelenését adott családokban mint egy igen reményteljes eseményt ünnepelték:

Amikor megvásárolták a számítógépet, odacsődült az egész rokonság, szomszédság, hogy nézzék meg, mit vettek. Aznap késő estig zenéltek rajta, az udvaron mindenki táncolt. A számítógép megérkezése tehát rendesen meg volt ünnepelve.

Úgy gondolom, a számítógép és internet mindennapi használatát vidéki környezetben kevésbé az informálás, inkább az identitáserősítő konfirmálás jellemzi.

Térhasználat

Az új média használóinak nagyobb (leginkább a még kiskorú meg fiatal) része hajlamos azt gondolni, hogy a virtualitás, amelybe naponta átlép és megjárja magát (az ottlétre és ottani mozgásra sincs más fogalmunk: lépés-járáskelés, repülés), ennek az új gép-világnak a hozadéka. Azelőtt nem létezett, ezért kapta a valóság megkettőzése, a másik valóságra utaló virtuális valóság nevet. Holott az új média virtualitása igen késői fejlemény – az emberi világot a kezdetektől jellemző virtualitás törzsfeljődésének utolsó, igaz, eléggé vastag és csodálatosan termékeny ága.

„...az állat csak egyetlen világot ismer: amit külső és belső tapasztalatával érzékel. Egyedül az embernek van meg az a képessége, hogy ideált képzeljen magának és azt a valósághoz hozzátegye”- írja Émile Durkheim (2004: 384). Igaz, nála a társadalmi jelenik meg az ideákban, hiszen így folytatja: „Az idealizálás nem holmi luxus, amit akár nélkülözhetne is az ember, hanem létének feltétele. Nem lehetne társadalmi lény, azaz nem lehetne ember, ha nem tenne szert erre a képességre.” (Durkheim 2004: 395.) Durkheim ideálistól beszél – én úgy gondolom, és abból indulok ki, hogy a virtuális az ideális egyik kategóriája. Az emberi alapvető, univerzális jellemzője tehát a virtualitás is: a megsokszorozás, a gondolati építkezés, az egyéni és társadalmi mozgás előrelátása, a jövő (meg a múlt) elképzelése, azaz jelenben levő, jelenlévő képekké alakítása – meg az erre szolgáló, ember alkotta, az ideákat megvalósító, a virtualitást létrehozó és fenntartó technikák. Ezek közül csak az egyik, az utolsó a számítógép ideája és realitása.

Itt egy olyan meghatározást szeretnénk beiktatni, amely a számítógép szerepét tisztázza. Michael Heim szerint „A virtuális valóság egy olyan technika, amelyik,

azáltal, hogy alapvető érzéki benyomásokat valamilyen számítógép által előállított és szolgáltatott adatokkal helyettesít, elhitheti az emberrel, hogy valójában egy másik helyen tartózkodik... A virtualitás 'mintha' minősége gyakorlati valósággá válik, amint a virtuális világ munkaterületté válik, a felhasználó azonosul a virtuális testtel, valamint értelmesnek érzi egy virtuális közösséghez való tartozását." (Idézi Ropolyi 2006: 40.) A számítógép ezek szerint besorolható azoknak az ember alkotta technikáknak a sorába, amelyek ugyanezt végezték el évezredekkel ezelőtt is. Leginkább és legelsősorban a művészetek és vallásos rítusok ideákat inventáló és realizáló tevékenységeire, a transz-formációkra, transz-utazásokra gondolok. De a mindennapi, közöségi pihentető álmok is, megfelelő „edzéssel” és megfelelő társadalmi szükséglet/kereslet esetén, akár profétikus látomásokká válhattak.

Mindebből azonban számomra az a lényeges, hogy nem beszélhetünk virtualitásról valamilyen, hozzá kapcsolt térbeliség megléte nélkül. Munkaterület, test, közösség: mindezek lehetnek fizikaiak és virtuálisak – de nem lehetnek téren kívüliek (mint ahogy nem lehetnek időnkívüliek sem). A létezésük egyben valamiféle, bármiféle teret és térbeliséget feltételez. Ha nem így lenne, nem tudnánk felfogni/elképzelnéni őket és beszélni róluk. Nem lenne az emberi társadalomban koherencia és összehangoltság (meg ennek legértékesebb kifejeződése: harmónia) – vagyis nem lenne emberi társadalom.

Émile Durkheim szerint „lényegét tekintve a térképzet az érzéki tapasztalás által szerzett adatok legelső koordinálása. Ez a koordináció azonban lehetetlen volna, ha a tér részei minőségileg egyeznének; ha valóban kölcsönösen felcserélhetőek volnának. Ahhoz, hogy térbelileg el tudjuk rendezni a dolgokat, különbözőképpen kell tudnunk elhelyezni őket; az egyiket jobbra, a másikat balra, ezt fölfelé, azt lefelé, északnak vagy délnek, keletnek vagy nyugatnak stb., amiként a tudatállapotokat is csak úgy tudjuk elrendezni az időben, ha meghatározott időpontokhoz kötjük. Ezzel azt állítjuk, hogy a tér nem lenne tér, ha az időhöz hasonlóan nem lenne felosztva és differenciálva.” (Durkheim 2004: 21.) Elsődleges feladata az emberi kultúrának, hogy a világban irányokat és helyszíneket kiemelve rendet konstruáljon – és csak másodlagos az, hogy miképpen is valósul meg mindez, miképpen képzeljük el, építjük fel és működtetjük a különbségeket/a határokat, és az azonosságokat/ a határokon való átjárást. Amint a történelmi modellek, az antropológiai kutatások kultúra-képei mutatják: sokféleképpen.

A fiziaki tér, az etológusok által vizsgált territórium az emberek számára otthon, táj, szülőföld, haza – vagyis kultúránként más- és másképpen felosztott, differenciált térrész. Elsősorban elképzelésekről, szimbolizációról (vagyis durkheimi ideákról) beszélhetünk – virtuális otthonról, tájról, szülőföldről és hazáról, amelyek mindennapi cselekedetek meg ünnepi rítusok és szimbolikus cselekvések során válnak kézzelfoghatóan-érzékelhetően valóságossá. Mindezt pedig nem a geográfiai, hanem a kulturális értelemben vett koordináció, amely ahhoz, hogy rendezhetővé változtassa, előbb, első és kezdő lépésként, minőségi különbségeket rendel az egyes térrészekhez. A tér, legyen az aktuális vagy virtuális, egyaránt szociális képződmény, amelyet „nem csupán fizikai és geográfiai értelemben, vagy a gazda-

sági és társadalmi szerkezet létrehozta mezőben lehet körülhatárolni (ez lehet pusztán »táj« is), hanem emberi magatartások, kulturális együttműködések, integrációs folyamatok eredményeként kialakult (vagy csak megnevezett) sajátos »mi-tudattal« elsajátított, részben kizárásokkal, határokkal definiált virtuális valóságselektként, amely akkor válik megnevezhetővé, ha átélésének lehetősége adott és köztudottan meg is teremődik.” (Gergely 1997: 290.) A vidéki társadalom a saját virtuális tájkonstrukciójának, a földrajzi táj virtuális megjelenítésének és a virtuális táj berendezésének/beélésének az első lépéséinél tart.

A kutatás első szakasza a megjelenésnek és terjedésnek, a hozzáférésnek a vizsgálatára korlátozódott, de már ekkor körvonalazódott, hogy az infokommunikációs technológia megléte és működtetése („rendeltetésszerű használata”) ennél sokkal többet jelent. Egyrészt ismeretek, képességek előzetes kialakulását jelenti: a számítógépekkel nem akkor ismerkednek a felhasználók, amikor személyes tulajdonukba kerül, hanem azelőtt tanfolyamokat végeznek, intézményekben (pl. iskola) már használják azokat. A „szerszámként” való használat pedig munkavégzési tevékenységek során, gesztusoknak az elsajátítását, az ezzel kapcsolatos testtechnikák (Mauss 2000) kialakítását feltételezi. De legalább ilyen fontos, hogy új társadalmi összefüggések, viszonyrendszerek körvonalazódnak a gép megszerzésével, használatával, és a megszerzett tudás más kognitív valóságot, újfajta jelenléteket, újfajta térbeliséget (lásd lennebb) teremt. Maga a gép és a hálózati kapcsolat megléte vagy hiánya, meg ezen túl a használat különböző formái olyan, kezdetben fizikai, majd szociálissá fejlődő határt vonnak/ építenek folyamatosan, amelynek több megnevezése van: „digitális szakadék”, az „infokommunikációs társadalomba való belépés/ ebből való kimaradás” „digitális írásbeliség / digitális alliteráció/ anafabetizmus”.

A számítógép és internet (hasonlóan társaikhoz, a technikatörténeti fordulokat hozó, az életformákat megváltoztató gépekhez) nemcsak technikai-gazdasági, hanem az értékhorizontokat megváltoztató, a világ változásaihoz való alkalmazkodást támogató, vagy a kulturális változásokat (dinamikát), kulturális együttéléseket (szinkronitásokat) generáló eszközök. Az internet kommunikációs és kulturális, kettős szerepéről a következő meghatározást adja Ropolyi László: „Az internet egy számítógépekből összeállított önfejlesztő, komplex technikai eszköz, ami adottságaiból adódóan egyrészt meghatározó szerepet játszik a napjainkra jellemző kommunikációs folyamatokban, másrészt alapvető emberi értékek, relációk és törekvések befogadására, megjelenítésére, megőrzésére és működtetésére alkalmas kulturális közeg.” (Ropolyi 2004: 34.) A technikai és kulturális cselekedetek, jellemzők, hatások tehát elválaszthatatlanok.

A család terében helye kell legyen az új eszköznek, a személyi számítógépnek, a hozzá tartozó technikai eszközöknek: monitornak, klaviatúrának, egérnek, hangszóróknak, web-kamerának, DVD-lemezeknek és pen drive-oknak, mindenféle drótoknak. A kompakt, dobozolt rádióhoz és tévéhez képest ez digitális gépegyüttes: gépnek és tartozékainak a sokasága, esetleg dzsungel. És ez csak a látható rész, amely a bekapcsoláskor megelevenedik, és láthatatlan de fontos kiegészítőkhöz –

pl. távoli szerverekhez – csatlakozik. A számítógépnek, ennek az univerzális gépnek (Ropolyi 2004) éppen a felhasználók számára láthatatlan, mert a memóriába rejtett programok megléte, futtatása teremti meg a felhasználó által igényelt adottságait. Vagyis egy, minden eddigi gépnél rejtettebb és titokzatosabb működési elv és gyakorlat.

Hol is vannak, hol helyezkednek el ezek a programok – mit gondolnak a felhasználók akkor, ha ismerik és használják a memória, mágneslemez, processzor szakki-fejezéseket (merthogy láthatóan, kézzelfoghatóan mi micsoda, azt nagyon kevesen, csak a szakértők ismerik, tudják)?

A számítógép valósága a felhasználó számára – úgy gondolom, hogy általában, és nemcsak a megfigyelt vidéki környezetben – leginkább a képernyő-billentyűzet-egér hármását, tárgyegyüttesét jelenti. Ezek a közvetlen figyelmet igénylő, a működést elősegítő tárgyak, ezeket kell elhelyezni, látni-mozgatni, használni. Ott az asztalon vagy asztal alatt a számítógép doboza is, de az tárgyi valóságként ha nem is rejtve, de a háttérben van. A képernyő talán a leginkább ismerős alkatrész: a tévé képernyőjének kisebb változata. A billentyűzet is évtizedek óta ott van a felnőttek látókörében: a hivatalok írógépei, amelyet általában kipróbáltak, megszoktak. Az egér szokatlan tárgy, meg is gyűlik a baja a használatával a finom, koordinált mozgásokhoz nem szokott kezeknek: „amikor tanultam, akkor inkább idegesített... nem tudtam, mit kezdjek vele”. Alapvető probléma a térben való mozgásban a szem-kéz, meg jobbkezes-balkéz koordináció. A kíváncsi, fogékony és sokat gyakorló/játszó gyerekek számára hamar megoldódik ez a probléma – a felnőttek már kevésbé képesek koncentrálni, türelemmel gyakorolni. Sorolhatnám még azokat a technikai hozzájárulást segítő készségeket, amelyekre épülnek a számítógépes tevékenységek, és amelyek városi-falusi helyszíneken igen különbözően fejlettek lehetnek.

Több olyan család számítógép használatát figyelhettem meg, akik a gépet költöztetik: nyáron előszobában, felhagyott konyhában tartják, télen áttelepítik a fűtött szobába. Ez megint csak vidéki sajátosságnak tűnik, és a falusi családi házak váltakozó, időszakos (nyári-téli) térhasználati mintáinak a kiterjesztése a számítógép használatra – avagy a számítógép használatának integrálása ezekben a mintákba. Vidéki környezetben első látásra nyilvánvaló a térbeli alakulásokat is alapvetően behatároló időbeli, történelmi megkésztettség. A városi környezethez képest később jelenik meg a technika, a gép, a szakértelem. Legalább ilyen fontos, hogy a gazdasági-innovációs centrumokhoz képest máshogy, más értelmezésekkel fogadják, helyezik el az innovációkat saját világukban – idejükben és terükben.

Kiinduló tételelem, amely a terepmunka során végzett megfigyelésekre, az elkészült esetbemutatókra támaszkodik: a számítógép vidéki környezetben, az azt megvásárlók, otthonukban elhelyezők és működtetők számára a terjedés-működtetés kezdeti fázisában egy új és nagyon hasznos, mert a szórakozási és kapcsolattartási formákat megkönnyítő (alapvető értelmezésében: olcsóvá tevő) elektromos gép – de nem több. Semmiképp sem egy olyan új valóság megteremtésének eszköze, amely gyökeres változásokat okozna életmódjukban, időhasználatukban, társadalmi szokásaikban.

A személyi számítógép vidéki környezetben nem egy, az életük szervezésére, jobbítására „célirányosan és kielégítő eredménnyel” (Szekfű 2007) használt technikai eszköz, hanem a TV kisebb/ fiatalabb társa, egy zenegép, egy mozigép, egy játékautomata.

Az internet pedig nem egy világot megnyitó interaktív eszköz, hanem leginkább egy eddig nem létező és hiányzó, olcsón vagy ingyen hozzáférhető, tehát igen hasznos archívum: zene- és filmanyagok, régebbi TV-műsorok, vagyis a populáris kultúrához sorolható médiaanyagok könnyen elérhető és kézügyben levő megjelenítő eszköze és tárolóhelye. Ugyanakkor a levelezés, kapcsolattartás legkevesebb erőfeszítést és anyagi ráfordítást igénylő, leghatékonyabb és legközvetlenebb módja. A számítógépnek a képzésben, gyerekeik iskolai karrierjének támogatásában, vagy a szórakozásban megmutatkozó jelentőségét a felnőtt társadalom tagjai elismerik, a gép megvételére, gép cseréjére, internet bekötetésére egyre inkább áldoznak, de a saját tevékenységeikben csak igen korlátozottan használják.

Mindazok, akik rendelkeznek nagyobb vagy kisebb földbirtokkal, igyekeznek ezeket megművelni, függetlenül attól, hogy mi a fő kereseti forrásuk. De tapasztalható, hogy egyre kevesebben és egyre kevesebbet termelnek. A számítógép használatlaltal kapcsolatos kérdésekre több családban is összefüggésbe került az állattartás és a számítógépes tudás. *A szomszéd többet tud [a számítógépről, a számítógépen dolgozni], mert ők már régebben eladták az állatokat... mi most adtuk el pár hónapja, ezután lesz időm nekem is a számítógépre...* Igen egyszerű ez a érvként felhozott ok-okozati összefüggés: aki még gazdálkodik, és naponta gondozza a teheneit, lovait, annak nincs ideje – több más mellett, amelyről a gazdálkodó, kötött időrendben élő ember mindig is le kellett mondjon – arra sem, hogy az egyébként hasznosnak és szükségesnek tartott minimális számítógépes ismereteket elsajátítsa. De majd lesz, ha...

Érdeemes körbejárni ezt a jelenséget. Valóban, az életforma-váltásnak megmáshíthatatlan tényei, hogy a vizsgált helyszínen ezek a munkaképes falusi családok éppen ezekben az években megszüntetik az állattartást (tehén vagy ló tartást), és megválnak az állatoktól. Egy-két évig még elkészítik a takarmányt, akár csak eddig, és eladják. Az ugyanis a vélemény, hogy csak a napi munkaprogramjuk akadályozta az állattartást (rendszeres gondozást), a takarmány készítésére eddig is, ezután is képesek voltak. Azután ez is abbamarad, bérbe adják, vagy felhagyják a kaszálókat. Nincs állat az istállóban, nincs takarmány a szénapadláson – a gazdálkodás épületeit raktárrá, műhellyé alakítják, vagy lebontják. Az állatok, gépek átjárása megszűnik, az udvaron egyre több a virág. A változás egyik alapvető okának tartják, hogy az állattartás nem jövedelmező – de a kérdésre, hogy ha újra jövedelmező lenne, akkor visszatérnének-e hozzá, a válasz már bizonytalan.

Tehát állat már nincs, számítógép már van, több éve, és a gyerekek teljes körű számítógép-felhasználók, van tehát akitől tanuljanak.

A megfigyelt településeken a családi gazdaságok tereiben visszaszorul, átalakul a hagyományosnak mondható gazdálkodás specifikus térrésze. Ami mindenütt megjelenik: a garázs (garázssá alakított melléképület), a barkácsoláshoz felszerelt

műhely. Ez válik a férfiak ház körüli tevékenységeinek legfontosabb helyszínévé. Az asszonyok virágoskerteket telepítenek, a tornácokon, szőlőlugasok vascsővein függő virágcserepek terpeszkednek. Igazi újdonság, és gyorsan terjed a gyepes felület, rajta lugas, flekkensütésre-bográcsozásra berendezett hely, mellette nyáron kis úszómedence, kerti székek, nyugágy. Ez, véleményem szerint, olyan térátalakulás, amelyet nem lehet egyik napról a másikra, a tehéntartás esetleges újraindításakor, visszarendezni.

„Protodigitális” férfiak

Ha áttekintjük a kutatás eredményeit, akkor az egyéni használatról az első megállapításunk: a férfiak mintegy fele nem használja a számítógépet, internetet.

Ez lenne a mai vidéken a digitalitás mentén szerveződő társadalmi munkamegosztás egyik szembeötlő eredménye?

Miért lehetséges, mivel magyarázható az a jelenség, hogy a vizsgált vidéki családokban a férfi, a „családfő” az, aki a legkevésbé, vagy egyáltalán nem tanulja meg használni, és nem is használja a számítógépet és az internetet?

Miért nagy azoknak a férfiaknak az aránya, akik még nem léptek át a digitális valóságba?

Előzetes feltételezésem az volt, hogy a fiatalok, gyerekek használják a legtöbbet, a legkülönbözőbb célok szerint a családi tulajdonban levő számítógépet és az internetet, de a szülők, amennyiben befektettek a gép vásárlásába és az internet-szolgáltatásba, és akiknek a lakásában, „kezeügyében” vannak a gépek, szintén jelentős mértékben felhasználóvá válnak.

A családokban az asszonyok viselkedése nagyjából megfelelt az előzetes elképzeléseknek – a férfiaké azonban nagyobb mértékben eltért attól.

Vidéki környezetben ritka eset az, amikor szülők és gyermekek együtt, egymást tanítva és egymástól tanulva, majd elkülönülve (mindegyiküknek van már saját gépe, a gyerekeknek laptopja!) élik „digitális életüket”. Úgy gondolom, amikor „digitális családról”, azaz olyan családról beszélnek a kutatók, amelyben mindenki számítógép- és internethasználó, akkor ilyen, jellegzetesen városi környezetben élő családok jelentik a mintát. Ez vidéken egyelőre az értelmiségi családoknál történhet meg.

Azok között a férfiak között, akik használják a számítógépet-internetet, vannak olyanok, akik „éppen csak” megteszik ezt: például egyik esetben a férfi a gyerekek segítségével mailezik és messengerezik (a gyerekek kapcsolják be a gépet, állítják be a programot), egy másik esetben a szülők tagadták, hogy használnák a gépet és az internetet, de a gyerekek elárulták, hogy ritkán, mintegy titokban ők is próbálkoznak.

A vizsgált családokban a gyerekek, életkortól és iskolázottságtól függetlenül (pl. a 3 éves, akit felültetnek a székre és akinek bekapcsolják a gépet, már játszik rajta) mind használják a számítógépet, internetet. Ha azonban azt nézzük, hogy a család

melyik tagjának munkaeszköze a gép, és így melyik az a családtag, aki teljes körű felhasználóként tevékenykedik, akkor itt az asszonyok vezetnek. Vannak olyan (tizenéves) gyerekek, akik szintén munkaeszközként használják a gépet, és ezek közül csak néhány olyan, aki valóban kreatívan dolgozik a számítógéppel (az egyik programokat tölt le és installál, programokat módosít, a másik újságíró, rádiószerkesztő, tehát rádiós műsorokat, média-anyagokat szerkeszt). Igaz, ezek közül a gyerekek közül egyik sem tanult, tanul középiskolában vagy egyetemen informatikát.

Ezekről a vizsgálatba bekerült férfiakról elmondható, hogy:

1. Középkorúak, szakmunkások, „családfenntartók, kenyérkeresők” a szó hagyományos értelmében.

2. Általában a hetvenes-nyolcvanas években születtek, szocializálódtak, és legalább iskolás korú gyerekük van. Nincsenek közöttük érettségizettek vagy felsőfokú végzettségűek.

3. A kilencvenes években részt vettek a „visszaparasztosodási” folyamatban: családjuk visszakapta a kollektivizálás előtti földbirtokokat, újra gazdálkodni kezdtek.

4. Több lábon állnak, nem csak mezőgazdasági termeléssel foglalkoznak: általában a tanult szakmájukban dolgoznak, és több közülük vendégmunkán (Magyarországon, Görögországban) dolgozott az utóbbi években.

5. Jellemző rájuk az idősebb nemzedékkel szemben a kezdeményezés, az innovatív hajlam: mezőgazdasági gépeket vásároltak, házukat családalapítás előtt vagy után építették vagy átalakították, különböző újfajta termelési eljárásokkal (kerti zöldségtermesztés, fóliázás) kísérleteztek.

6. Csak kivételesen sorolható közülük egy-kettő „a helyi társadalmak kis számú, a normatív szint fölött többet akarói, az elfogadottnál többet felhalmozói” (Oláh 2004: 137), a vállalkozók közé.

7. Van szegénysorsúnak minősülő is közöttük (betegnyugdíjas családfő, roma család), de mindegyikre jellemző a falu társadalmában a státusmegőrzésre vagy státusmegerősítésre való törekvés.

8. A családok tárgyi ellátottsága kielégítő: a számítógép, internetbérlet megvásárlása előtt már az átlagos háztartási gépparkkal, meg rádióval, kábeltévé-hálózatba kötött, vagy saját parabola-rendszerbe kötött televízióval rendelkeztek. Mind egyikük lakása komfortos (fürdőszoba, gáz- vagy központi fűtés).

9. Értékrendjükben fontos a gyerekközpontság: a család számítógép-vásárlását, internet bekötését nem saját, hanem a gyerekek igényeihez igazodva támogatták. Igaz, hogy befolyásolta döntésüket, hogy az iskolán keresztül állami, számítógép vásárlására költethető támogatást (a Tăriceanu-kormány által folyósított 200 eurónyi összeget) kaphattak, általában ezt kiegészítették, hogy performansabb gépeket vegyenek.

10. Megrögzött tévé-nézők (híradó, sport, sorozatok – ez utóbbit a családdal együtt nézik), és a napisajtót is rendszeresen olvassák.

Ezek a férfiak a lokalitás társadalmának tekintélyes, státusvetélkedésekben edzett személyei. Az „értelmes” és „eredményes” tevékenységek számukra egyszerűen jövedelmező, de ugyanakkor a helyi férfiközösségben tekintélyt teremtő, ennek

értékrendje szerint történő munkavégzések kell hogy legyenek. Ugyanez vonatkozik az eredmények megjelenítésére: a viselkedésekben, társadalmi viszonyulásokban és tárgyokban megvalósuló láthatóvá tételre.

Ezeknek a férfiaknak az individuális viselkedése korlátozott, pontosabban: a velük együtt szocializáltak csoportja (korosztály, generáció) és a lokalitáshoz-kötöttség (rokoni, területiális kapcsolatok) által jelentős mértékben korlátozott.

Emögött egykori szilárd értékrendet vélek felfedezni. A magyarországi falusi társadalomnak a szocializmus korszakában történt változatairól jegyzi meg egy összefoglaló tanulmány, hogy a kialakuló fogyasztás, a gyarapodó tárgyak, gépek társadalmi, morális jelentést közvetítettek. „Az anyagi javak, a vagyon ebben az értékrendben ugyanakkor túlmutattak önmagukon, erősen morális töltést hordoztak. Nem kevesebbet jelentettek a közösség számára, mint azt, hogy az illető család sokat dolgozott, »fogyasztott« és helyesen élt.” (Jávor–Molnár–Szabó–Sárkány 2000: 993.)

A legfontosabb tárgyak ebben a sorban: a ház (nagysága, modern életmódra berendezettsége, meg a ház komfortját megadó felszerelések), az autó, meg a domináns média-környezetet kialakító, máig fenntartó televízió.

Ugyanebben a tanulmányban olvashatunk arról, hogy a szocialista átalakulás utolsó korszakában megjelentek a vidéki településeken a protovállalkozók. Ezek általában középparaszti háttérből lépnek elő, és az erőteljes urbanizálódás (városi minták követése) jellemezte őket. De nem szakadtak ki a vidéki környezetből, nem tehettek meg, hogy pénzgazdálkodásukban, egy megadott, tudásukat érvényesítő tevékenységre koncentrálnak teljes mértékben felbontják addigi kapcsolatrendszerüket. A „proto” előtag valójában és leginkább azt jelentette, hogy környezetük, örökölt kapcsolatrendszerük visszafogta őket, és ők gesztusaikban, életmódjukban nem távolodtak el, nem határolódtak el ettől a környezettől. A protovállalkozókból azonban 1989 után hamarosan valódi vállalkozók lettek, vagy pedig városra/külföldre költöztek.

Hans Medick fogalma a protoindusztriális család. Eredetileg a kutatók a gyárrendszer előtti iparosodás falusi kézműveseit nevezték így. Abban az esetben, ha igen nagy a munkaerő-túlkínálat, a gazdaság fejlesztő aktorai tömegével vonhatják be azokat a falusi családokat, akik hajlandóak otthonukban háziipart művelni – nem hagyományos formában, hanem a piaci igényeket ismerő, tőkével rendelkező vállalkozók szervezésében. Tehát a szerkezetnek ezek a létrehozói, mozgatói, a falusi munkavállalók csak végrehajtók.

Valójában nem is egyéni munkavállalókról, hanem ezt a munkát a családi munkamegosztás keretében vállaló falusi, az önellátás eszméjét még mindig fenntartó családokról van szó. A családi gazdálkodás része lett a „falusi-ipari termelés”. Amikor erősen korlátozódott vagy megszűnt a mezőgazdasági megélhetési forrás, akkor a család nem esett szét, hanem háztartásként, gazdasági egységként próbált továbbra is fennmaradni az új körülmények között. „A termelés, a biológiai újratermelés, a fogyasztás funkcionális és szervezeti egysége”-ként működött a család – mintegy „prekapitalista szigetként” (Medick 2002: 240, 242).

Ez a szerkezet paraszti abból a szempontból, hogy az elv a megszokott, közönség által is szentesített megélhetési szintnek és a családi – viszonylagos – gazdasági önállóságnak a fenntartása, az alkalmazott társadalmi technika pedig a szintén paraszti társadalomra jellemző önkizsákmányolás: nem mérik, nem számítják át pénzbeli értékre a családban mozgósítható munkamennyiséget, így az maximálisan felhasználható a termelésre. Aki a család tagja, az az individualizmusát korlátozza, annak a szolidaritás a legfontosabb, az a család érdekeiért nem kíméli magát.

A szocialista korszakban a kollektivizáció végett vetett az egyéni földjét művelő paraszttársadalomnak – de nem tüntette el a falusi családot, mint – kényszerből – újra hatékonyságát maximalizálni próbáló társadalmi egységet. Az ingázók milliói naponta ezekből a falusi családokból indultak, ide tértek vissza. Az ő esetükben nem kihelyezték falura a termelést – hanem ők mozogtak a termelés helyszínére, a gyárak és a családi lakhelyük, a falu között. A legfontosabb azonban az volt, hogy ezzel megteremthettek egy viszonylagos egyensúlyt: működtették a háztartásuk strukturális és funkcionális kapcsolatrendszerét, a családtagok együttes munkakapcsolatain keresztül életben tartották a „termelés, fogyasztás és reprodukció” hagyományos kereteit.

Romániában a nyolcvanas évek végén is igen jelentős volt ezeknek a – falusi, de esetleg városba beköltözött – családoknak, gazdaságoknak a száma. Ezeket Hans Medick nyomán protoindusztriális családoknak nevezem.

Úgy gondolom, Románia társadalomfejlődésének ez egy jellegzetes vonása: nagy számban maradtak fenn, tették lehetővé a diktatúra hiánygazdaságának túlélését, szabályozták tagjaiknak életelveit, életmódját ezek a falusi családok. 1989 után az újrakezdés tömeges illúzióját táplálták, és a külföldi vendégmunka legszorosabb mikrotársadalmi keretei még mindig ezek a családi gazdaságok voltak, a célt pedig ezeknek a gazdaságoknak a fenntartása, gyarapítása jelentette. Az individualizáció csak lassan, ellenőrzötten nyert teret, mert, ahogy azt fentebb már megfogalmaztam, és most újra leírom: a környezetük, örökölt kapcsolatrendszerük visszafogta őket, és ők gesztusaikban, életmódjukban nem távolodtak el, nem határolódtak el ettől a környezettől.

Ez lehet tehát rövid, összegző megfogalmazása a fenti kérdésre adott válasznak: ezeknek az eddig protoindusztriális, vagy ma már posztindusztriális családoknak sajátossága, hogy a digitális korszak megérkezése után, a számítógép és internet családban való megjelenése után a családfő, a kenyérkereső, a családot kifele, a vidéki településen képviselő és megjelenítő férfi nem tarja fontosnak, hogy átlépjen a digitális világba.

Protodigitális ként él, viselkedik, viszonyul a napi eseményekhez, interneten érkező információkhoz, kapcsolattartási formákhoz a már digitális családban, környezetben.

A protodigitális férfi más, vele egykorú és hasonló értékrendszerű, szintén protodigitális férfikkal tart fent napi, szoros kapcsolatot. Közös témáikhoz a televízió a legfontosabb mediális forrás.

Vannak közöttük különutasok: munkahelyükön, kényszerből, megtanulnak bizonyos számítógépes műveleteket, de ezt más, fárasztó műveletekkel együtt mun-

kahelyi kényszernek tartják, és jelentős újításnak, de nem a digitális világba való átlépésnek. A közös értelmezésben mindenesetre inkább ez a vélemény dominál. Ott hon pedig: második műszakban dolgozni, meg pihenni, regenerálódni kell. Ahogy az egyik férfi megfogalmazta: számára otthon az internetezés *csak felesleges időtöltés. A munkámat nélküle is el tudom végezni, és nincs is időm rá.*

Ezekben a családokban még mindig fellelhetőek a hagyományos család szerepformái, így a nemi, a generációs szerepek szerinti hagyományos viselkedés modellek érvényessége. A férfi, a családfő mintaadó és sikeres kell hogy legyen – éppen ezért nem merészkedik olyan területekre, ahol nem jól teljesít, amiben nem sikeres, amiben nem tud mintát mutatni a gyerekeinek. És, mondom az eddig tárgyalt kérdések felől közelítve: ami regresszióhoz vezethet.

Az internet minősítése tehát, legalábbis a kezdeti fázisban: a gyerekek-fiatalok gépe, játékszere, és másodlagos jelentőségű a felnőttek elsődleges gondjaival-bajaival, világával szemben.

Vonatkozik ez azokra az esetekre is, amikor megvannak a technikai feltételek, de a férjhez csatlakozva, az asszony sem, vagy elvértve használja az új média eszközeit. Egy asszony szerint: *...az internetről pozitív véleménnyel vagyok, szerintem nagyon praktikus, és könnyen kezelhető, de nekem csak egy másodlagos valami, meglennék én talán hónapokig is nélküle.*

Ebben a környezetben a új média elterjedése különböző, átmeneti helyzeteket, sőt, az átmenetek sorozatát eredményezheti. Ebben a környezetben nem úgy történik a digitális korszakba, digitális világba való átlépés, hogy elvégzik a tanfolyamot, megveszik és működtetik a gépet, bekötik a gépet az internet-hálózatba, és máris digitális állampolgárokká válnak.

„Ha nincs internet, vége az életnek...”

A vizsgált vidéki környezetben általános vélemény, hogy a számítógép hasznos és fontos. Nem tudnak a vizsgált családok megkérdezett felnőtt tagjai olyan családról, ahol azért nincs számítógép és internet, mert vállalják és hangoztatják az ellenkezőjét. Ez persze nem jelenti azt, hogy nincsenek ellenvélemények – de az az általános, hogy a családfő arra a kérdésre, hogy miért vásároltak számítógépet, büszkén kijelenti: *itt körben mindenkinek volt, s akkor hát itt is legyen.* Vagyis nyíltan vállalja, hogy az igazodás volt az egyik fő szempont: a család státusának fenntartása megkövetelte a vásárlást, holott tisztában voltak vele, hogy a gyerekeknek, és nem maguknak vásárolnak, hiszen a gyerekek *bármit csinálhatnak vele, mert nekünk úggyis mindegy.*

Ha sor kerül arra, hogy leüljenek a számítógép elé, az a gyerekek felügyelete mellett történik. Például az a családfő, aki a fenti véleményt megfogalmazta, csupán annyit tesz, hogy *nézek filmet egyedül, elindítom, megállítom. A hosszú billentyűvel...*

A kívánatos életkörülmények, komfort megteremtésének, fenntartásának modelljét követve a felújított lakás, a gépesített konyha, a gépkocsi és garázs mellé sorolódik ebben a társadalmi térben a számítógép birtoklása is. Igen kevés az olyan fel-

nőtt, akinek munkaeszköz – sőt, általában a munka, várható és nem meglepő módon, jellegzetesen és jellemzően, más eszközökkel, más terekben végzett tevékenységet jelent, Ahogy az egyik családfő megfogalmazza: *nekem nincs is időm és nincs is türelmem, és ha munka van, akkor nincs ilyen, hogy én leüljek, első a munka.*

A fentebb feltett kérdésre, hogy milyen helyet találnak a gépeknek a család életterében, azt lehet válaszolni, hogy a családi, közösen használt gépeket vagy az intim térszében (hálószoza), vagy semlegesként jellemezhető térrészekben (félreeső folyósó, nem használt egykori konyha) vagy pedig a gyerekek térrészeiben, a már kialakított gyerekszobában helyezik el. A gép megvételét mások tudomására hozzák, beszélnek róla, és ennyiben státusteremtő szerepet játszik, de nem kiállítástárgy – nem kell mindenkinek, aki a családhoz betér, látnia is ahhoz, hogy a státusfenntartó legyen.

Nehezebben megválaszolható az a kérdés, hogy van-e helye, és miképpen van helye a falusi, családi térképeken a számítógép segítségével elérhető, a használók életében ekképpen megjelenő virtualitásnak – az interneten elérhető munka- és életmenny-tereknek?

Alapvető tapasztalat, hogy a vizsgált vidéki közösség rendelkezik „a valóságos közösségek kohéziós erejével” (Nyíri Kristóf)⁷⁶ – a számítógépes kapcsolattartás kiegészíti, de nem pótolja a szomszédolást, közös munkákat, amelyekben a beszélgetés, véleménycsere legalább olyan fontos, mint magának a (már gépesíthető, vagy szolgáltatásként megrendelhető és megfizethető) munkának az elvégzése.

Ebből logikusan következik, hogy – szélsőséges esetben – miképpen kezelik azokat, akiknek munkaeszközük a számítógép, és a nap egy részét a gép előtt töltik: megszólják őket, hogy lenézik a szomszédokat, akikkel nem hajlandóak hosszasan csevegni, meg úgy kezelik őket, mint a gyerekeket: „na már megint játszol? Vagy gvallért keresel?”

Azokban a családokban, ahol a felnőttek között is teljes körű felhasználók vannak, a tevékenységek individualizálódnak. Az egyik családban, ahol a férj számítógép-kezelői tanfolyamot is végzett, de ma már nem ül le a számítógép elé, mert ahogy mondja: *nincs türelmem hozzá, lehet, ha többet foglalkoznék veled, megszoknám* – a könyvelés végző nőnek viszont a számítógépen elérhető virtuális terekben való kalandozás igen fontos:

Ő [a férj, aki nem számítógépezik] be van ülve a tévé elé, én dolgozom ameddig dolgozom, s utána internetezem. Én már oda kerültem, hogy ha nincs internet, vége az életemnek. [...] Én olvasgatok. Újság, könyvek, magazin, bulvár, politika, média, ami engem érdekel.

76 „Egyetlen virtuális közösség sem rendelkezik ugyanakkor a valóságos közösségek kohéziós erejével. Gérard Raulet nyolcvanas évekbeni tanulmánya. »Az új utópia« nagy nyomatékkal utalt a szimbolikus interaktivitás és a valóságos közösségi interakció közötti szakadéokra. A virtuális kommunikáció valóságos alapokat föltételez: a McLuhan-i »globális falu« polgárainak végső soron tényleges közösségekhez is tartozni kell. Ilyen közösségek, többek között, a tényleges faluközösségek.” (Nyíri 2003: 230.)